Оригинални научни рад
Original research article

https://doi.org/10.18485/folk.2025.10.1.1
821.162.3.09-343-36-7:398:[636.7+639.111.7]:801.73

Postavy psa a vlka v českých lidových pohádkách a humorkách

Jaroslav Otčenášek

Postavy psa a vlka patří v českých pohádkách a humorkám k těm velmi častým. Jsou ale výrazné rozdíly charakteru těchto postav v jednotlivých druzích pohádek, liší se jejich činnosti a role. Ve zvířecích pohádkách pes i vlk fungují téměř stejně jako v antických bajkách (Ezop, Babrius) a středověkých satirách (Roman de Renart), ale v kouzelných pohádkách mají výrazně odlišné funkce, dostávají často jména a leckdy procházejí proměnou (obvykle v člověka). Je jistě zajímavé, že v legendárních a novelistických pohádkách se vlk ani pes v podstatě neobjevují, proto jsme je dále neanalyzovali. V žertovných pohádkách a humorkách se s nimi sice setkáme, ale jen ve výrazně vedlejších rolích, často jen pro zesílení komického efektu.

Klíčová slova: slovesný folklor; česká pohádka; česká humorka; pes; vlk.

Úvod

V lidových pohádkách mají zvířata svou nezastupitelnou roli i funkci stejně jako v přirozeném světě. Dlouhodobým soužitím s domácími a pozorováním, lovením a dalšími získanými zkušenostmi s divokými zvířaty se, přinejmenším ve starém světě, ustálilo vnímání konkrétních zvířecích druhů ve stereotypní podobě. Tento způsob vidění světa se odrazil i v umělecké a lidové tvorbě (Lenderová 2014: 161–290).

Slovesný folklor tak přináší ustálený souhrn antropomorfizovaných (personifikovaných) prototypů jednotlivých zvířecích druhů, které se sice regionálně mírně odlišují, ale v převážné většině se shodují. Zvířata, jež se v lidové slovesnosti objevují, můžeme podle vztahu k člověku členit na domácí (zčásti nebo úplně domestikovaná) a divoká. Z jiného úhlu pohledu – s důrazem na původní výskyt, můžeme zvířecí aktéry rozdělit na domácí (ve smyslu u nás žijící) a exotická. Lev, ač se to nezdá, je v tomto smyslu vlastně domácí šelmou, neboť se na evropském kontinentě vyskytoval ještě ve starověku (připomeňme zabití nemejského lva starořeckým hrdinou

Héraklem[1]). Oproti tomu tygr je pro Evropany vždy exotické zvíře, které se na kontinentě objevilo vzácně, obvykle jako dar či dovezený suvenýr. Ve většině asijského či afrického prostředí byl zase krokodýl vnímám jako domácí zvíře a sob či los jako něco „neuvěřitelného". Další kapitolu pak tvoří zvířata nereálná, tj. ve skutečnosti neexistující – draci, gryfové, pták Noh apod., o jejichž existenci ale byla značná část obyvatel starého světa přesvědčena až do novověku. Tato zvířata nepatřila nikdy mezi domácí, spíše existovala na pomezí exotického a nadpřirozeného světa.

Náš zájem se soustředí na dvě zvířata. Prvním je pes (Canis familiaris), domácí zvíře v obou smyslech slova, všeobecně známý a rozšířený tvor, jenž doprovází člověka už asi 9 000–14 000 let (Císařovský 2008: 21–33). Významnou roli hraje skutečnost, že pes se objevuje u drtivé většiny lidského osídlení. Druhým je pak zástupce divokého, ale našeho, tj. domácího zvířete, jehož znal a zná každý – vlk (Canis lupus). Přirozený výskyt vlka je omezenější, nalezneme jej jen na severní polokouli, kde ale i tak někde téměř úplně chybí, např. v Africe. Současné území, kde se lze ve volné přírodě s vlkem setkat, je podstatně menší než jeho původní habitat. Jako divoká šelma byl a je loven a v mnoha částech Evropy i Asie byl zcela vyhuben. To byl osud i českých vlků, v současnosti díky migraci ze zahraničí žije na území České republiky asi 100 jedinců.[2]

V každodenním životě našich předků hrál pes zásadní roli pomocníka a ochránce a vlk pak ztělesňoval šelmu-divokého nepřítele a škůdce. Vlk byl ale také zvířetem magickým, věřilo se v některé jeho zvláštní schopnosti, vlčí ohon se užíval v lidové magii a vlčí mléko mělo mít léčivou sílu. Na rozdíl od psů může mezi vlkem a člověkem za jistých okolností nastat magické spojení – člověk se může změnit ve vlkodlaka.[3] V tomto smyslu reflektuje základní vymezení a funkce psa a vlka i evropská lidová slovesnost.

Pokud se podíváme do prostředí tradice českých lidových pohádek, můžeme konstatovat, že mezi suverénně nejčastější divoké zvířecí hrdiny patří liška, vlk, medvěd a zajíc. Mezi zvířaty domácími je to pak koza, pes, kočka, kůň, kohout, slepice a domácí myš. Vlk a pes tedy bezesporu patří, podobně jako ve většině evropských pohádkových tradic, k nejčastějším aktérům zvířecích pohádek. Podobná je situace i v lidových pohádkách českých Němců a českých Romů (Otčenášek 2019a). Ve většině zvířecích pohádek mají pes i vlk v podstatě stejný charakter jako v antických bajkách, což vychází z toho, že zhruba 30 % českých zvířecích pohádek přímo vychází z antických předloh. Jedná se o starořecké Ezopovy (6. stol. př.n.l.) a ezopské

[1] Zabití lva z Nemeje patřilo mezi dvanáct úkolů Héraklových.

[2] Viz: https://www.selmy.cz/clanky/pocet-vlcich-smecek-se-za-rok-zvysil-do-ceska-zasahuje-osmnact-vlcich-teritorii/ (14.05.2024)

[3] Téma vlkodlaka ve folkloru je velmi zajímavé a široké, nepatří však do oblasti našeho zájmu v tomto příspěvku.

bajky (4.–3. stol. př.n.l.), o římské bajky Phaedrovy (1. polovina 1. stol. n.l.), Babriovy (2. stol. n.l.) a Avianovy (4. stol. n.l.) a dále o bajky neznámých autorů zejména z 1.–2. stol. n.l. (Bahník & Kuthan & Mertlík 1976). Pokud jejich texty porovnáme se zápisy lidových zvířecích pohádek (většinou z 19. a 20. stol.), vidíme, že rozdíly jsou minimální, obvykle se nemění děj, jen struktura. U bajky je totiž nezbytné závěrečné poučení, kdežto zvířecí pohádky jej explicitně vyslovené nemají.[4]

Zánik antické civilizace a její postupná transformace ve středověkou evropskou kulturu přinesly ve všech směrech i změny v literární tvorbě. Z odkazu starořecké a latinské literatury se dochovalo jen to, co prošlo výběrem již christianizované kultury – zejm. v klášterech, kde se antická díla opisovala a překládala.[5] Kromě převzatých literárních druhů a žánrů ale vznikaly i nové. Velký význam pro lidovou slovesnost měla exemla – příklady (názorné ilustrace) určené nejprve pro kněží a později i pro obecný lid, jimiž se objasňovaly jednotlivé části křesťanské víry. Tato exempla byla velmi bohatým zdrojem pozdějších lidových pohádek – zvířecích, méně pak legendárních a novelistických, a humorek. Ve střední Evropě sehrála výraznou roli antologie *Gesta Romanorum* (Příběhy Římské, česky Šimek 1967). Kromě antických syžetů vznikla řada zcela nových, které ze starších předloh vycházely, dále se do Evropy v různé podobě dostávaly i náměty z indických, perských a arabských literárních děl – např. Paňčatantram (Pět tkanin, česky Jílek 1968).

Zcela nově se ve středověku objevily satirické bajky. Ačkoliv byla satira hojně rozšířena už ve starověku, do bajek nepronikla. Satirické náměty se tu objevily až ve změněných podmínkách vrcholícího středověku v souvislosti s hlubokými sociálními a ekonomickými proměnami evropské společnosti. Jako příklad literárního díla, kde je vlk ústřední postavou a které se výrazně odrazilo v lidové slovesnosti, slouží starofrancouzská skladba *Roman de Renart*, která vznikla na konci 12. stol. (česky Babler 1973).

Vlk a pes v bajkách a zvířecích pohádkách

Postava psa je v bajkách a zvířecích pohádkách popsána spíše lakonicky, charakteristika vychází z jeho fyzické podoby – pes je malý nebo velký, starý či mladý, šedivý i černý. Konkrétní detaily se zmiňují pouze pokud to hraje nějakou roli v ději příběhu – např. u starého hlídacího psa se zmiňuje, že je

[4] Tento rozdíl ve struktuře příběhu nám umožňuje bajky a zvířecí pohádky poměrně přesně rozčlenit.

[5] Řada starověkých textů se jednoduše nedochovala, takže je nebylo možné dále šířit, nebo byla cíleně zničena či nepřepisována, neboť měla „závadný" či pro novou evropskou společnost nezajímavý nebo nedůležitý obsah.

bezzubý nebo hluchý či slepý, aby se tím objasnilo, proč se ho majitelé chtějí zbavit. Nemůže už totiž nadále vykonávat funkci hlídače, bez zubů se jej vlk nebojí, či nemůže vlka nebo zloděje slyšet nebo vidět. Podobné je to s rasami psů. Ač víme, že specializované šlechtění psů probíhalo už ve starověku (v Římě, ve staré Číně), ve zvířecích pohádkách ani bajkách se o rase nehovoří, maximálně je zmíněno, že pes byl ovčácký. To ale spíše ukazuje na jeho činnost, nemuselo se jednat o vyšlechtěného ovčáckého psa.

Podíváme se nyní detailněji na dochované české lidové pohádky a bajky, v nichž se objevuje postava psa. V závorce je následně uveden odkaz na mezinárodní systematizaci Aarne-Thompson-Uther (ATU) kvůli snazší orientaci.

V české ústní tradici je tedy pes obvykle zobrazován jako skutečně věrný přítel člověka a dobrý strážce a hlídač, člověk si toho ale někdy neváží – *Pohádka o Guráši* (Otčenášek 2019a: no. 52) (ATU 101 (Starý pes zachrání dítě). Kvůli lidské zlobě pes od majitele utíká a postupně se k němu přidají další domácí zvířata – *Zvířátka a Petrovští* (Otčenášek 2019a: no. 101) (ATU 130 Zvířata nocují-Brémští muzikanti). Jindy se věrný pes stává obětí omylu a je majitelem nespravedlivě obviněn a zabit. Následně je chyba odhalena, ale psovi to již život nevrátí – *Zabití oddaného psa* (Otčenášek 2019a: no. 147) (ATU 178A Nevinný pes). Pes je zabit člověkem i v jiném případě, jde sice o nehodu, ale psův věrný přítel vrabec se pachateli pomstí – *O psovi a vrablovi* (Otčenášek 2019: no. 205) (ATU 248 Pes a vrabec).

V jiných pohádkách se pes jeví spíše jako hloupé zvíře a stává se obětí sám sebe. Přijde tak např. o kus masa, protože se vrhne za jeho odrazem ve vodě – *Zachtivý pes* (Otčenášek 2019a: no. 20) (ATU 34A Pes upustí své maso, protože vidí jeho odraz). V jiném případě se připojí ke skupinovému požadavku zvířat na zkrácení svého života. Tato léta pak dostává člověk, ale původní charakter si tyto roky přenesou i na něj – *Člověk, osel, pes, opice* (Otčenášek 2019a: no. 145) (ATU 173 Čas vyměřený lidem a zvířatům je znovu nastaven). Velmi zvláštním způsobem je v pohádkách vysvětleno, proč se psi vzájemně očichávají. Psi jsou tu vykresleni jako naivní důvěřivci – *Proč se psi očichávají* (Otčenášek 2019a: no. 158) (ATU 200B Proč pes očichává jiného psa). V další pohádce se dozvíme, proč panuje stálé nepřátelství mezi psy a kočkami – *Psí smlouva svatební* (Otčenášek 2019a: no. 154) (ATU 200 Psovo vysvědčení). Jindy se v příbězích pokoušejí vlk a pes spolupracovat, ale většinou to špatně skončí, protože pes vlka zradí – *Pes Lovin a vlk* (Otčenášek 2019a: no. 50) (ATU 100 Vlk je chycen kvůli zpěvu). Jindy je pes vykreslen jako vychytralý a z vlka udělá hlupáka či zbabělce – *Pes ševcem* (Otčenášek 2019a: no. 59) (ATU 102 Pes vlkův švec), *Pes a vlk* (Otčenášek 2019a: no. 60) (103 Válka mezi domácími a divokými zvířaty).

Vlk je obecně popisován podobně jako pes, navíc může mít bílou barvu srsti. Ve zvířecích pohádkách a bajkách je vlk obvykle hloupý, pomalý, nechá

si namluvit kdejaký nesmysl a často se stává obětí liščích žertů a výmyslů. V řadě příběhů se vlk snaží vyrovnat lišce, ale většinou neúspěšně, liška je příliš chytrá. Liška se např. lstí dostane k rybám na povoze. Jakmile to zkusí vlk, je odhalen a zbit – *O vlčkovi a lištičce* (Otčenášek 2019a: no. 3) (ATU 1 Krádež ryb). Pak se zas vlk nechá liškou přemluvit a chytá ryby na ocas v ledové vodě – *Jak vlk lovil ryby* (Otčenášek 2019a: no. 6) (ATU 2 Chytání ryb na ocas). Jindy uvěří lišce, že je zraněná, a nese ji na zádech – *Vo tom, proč nedvěd s liškou nekamarádí* (Otčenášek 2019a: no. 8) (ATU 3 Předstírané zranění a ATU 4 Nemocný nese zdravého). Liška spadlá do studny přesvědčí vlka, aby ji vytáhl, že dostane sýr – *Jak si šel vlk do studny pro sýr* (Otčenášek 2019a: no. 13) (ATU 32 Vlk se ve vědru spouští do studny, čímž vytahuje lišku). V dalším příběhu se liška snaží dostat k jídlu, ale je to nebezpečné, proto raději vyšle vlka, k jeho škodě – *Vlk a liška pijí* (Otčenášek 2019a: no. 22) (ATU 35B* Liška získá maso z pasti tím, že nechá jít vlka prvního), nebo přemluví vlka, aby s ní šel krást k lidem, sama uteče a vlk je zbit – *Vo vlkovi* (Otčenášek 2019a: no. 24) (ATU 41 Vlk se přežere ve sklepě). Jindy je vlk napálen jiným zvířetem, např. koněm – *Vlk a koník* (Otčenášek 2019a: no. 26 (ATU 47B Kůň kopne vlka do zubů), nebo uvěří chůvě, že zlobivé dítě dá sežrat vlkovi – *Jak vlk ostrouhal kolečka* (Otčenášek 2019a: no. 44) (ATU 75* Vlk a chůva), při hledání snídaně se nechá vybraným zvířetem oklamat a zůstává hladový – *Sen starého vlka* (Otčenášek 2019a: no. 86) (ATU122A Vlk/liška hledá snídani), nechá se přemluvit, aby zvířata místo sežrání rozsoudil – *Jak se vuť, liška, vilk a nědvědž zpovědali* (Otčenášek 2019a: no. 89) (ATU 122K* Vlk soudcem), snaží se napodobit kozu, aby mohl sežrat její kůzlata – *Vlk a koza* (Otčenášek 2019a: no. 98) (ATU 123 Vlk a kůzlátka), nevěří lišce, že člověk dokáže být nebezpečný – *Lidská síla* (Otčenášek 2019a: no. 131) (ATU 157 Zvířata se učí bát člověka), nebo si nechá uniknout potravu–husy, protože svolí s jejich modlením – *Vlk a husy* (Otčenášek 2019a: no. 193) (ATU 227 Husy prosí o čas na modlitbu).

V dalších zvířecích pohádkách je ale vlk velmi nebezpečný a člověk se jej opravdu bojí – *Houslista Kouřil* (Otčenášek 2019a: no. 136) (ATU 168 Muzikant ve vlčí pasti), nebo využije lidské hlouposti ve svůj prospěch. Když např. lidé zabijí berana a nechají utratit psa, má vlk cestu do ovčína volnou – *Vlk u ovčína* (Otčenášek 2019a: no. 142) (ATU 169* Různé příběhy o člověku a vlku).

Někdy dochází k substituci postavy vlka a medvěda. Je to v případech, kdy je zdůrazňován jejich blízký charakter, především hloupost. Tak vlk/medvěd pomáhá člověku při kácení stromů. Díky své naivitě strčí pracky do mezery ve dřevě, člověk vytáhne klíny a vlk/medvěd je chycen – *O vlčkovi* (Otčenášek 2019a: no. 23) (ATU 38 Tlapa v rozštípnutém dřevě a ATU) a *O gorolovi* (Otčenášek 2019a, no. 119) (ATU 151 Člověk učí zvíře hrát na housle).

Z výše uvedených pohádkových syžetů, v nichž se objevuje vlk, je specifický ATU 168 Muzikant ve vlčí pasti jámě. V české lidové tradici je zachyceno celkem osm variant tohoto příběhu, což je nezvykle velké množství. Je tedy zajímavou otázkou, zda jde o reflexi extrémních zim v období 1650–1850, během kterých se vlci hnaní hladem pokoušeli útočit častěji na lidi i na osady (Cowie 2007). Jednou z tradičních ochranných metod bylo kopání vlčích pastí, o kterých se v pohádkách tohoto syžetu hovoří.

Pes a vlk v kouzelných pohádkách

Pes je tu častým a oblíbeným pomocníkem hlavního hrdiny, někdy má i nadpřirozené schopnosti. Často se psi objevují ve dvojici – královna snědla kouzelnou rybu a kosti dala psům. Dvojčata se narodila jak jí, tak feně, a stali se z nich nerozluční přátelé – *Vo dvouch bratrách* (Otčenášek 2019b: no. 82) (ATU 303 Dvojčata nebo pokrevní bratři). Jindy psi vystupují ve trojici, jejich původ nesouvisí s hlavním hrdinou jako v předchozím syžetu, ale jsou věnováni kouzelným dárcem. Jakmile hrdina úspěšně projde zkouškou, dostává psy, obvykle s nezvyklými schopnostmi – *O řeznickém tovaryši* (Otčenášek 2019b: no. 15) (ATU 300 Přemožitel draka). V některých pohádkách přijdou tři psi k hrdinovi sami, někdy kvůli krmení, aby mu následně pomohli zabít loupežníka-milence sestry – *Vděční psi* (Otčenášek 2023: no. 199) (ATU 315 Nevěrná sestra). Na rozdíl od zvířecích pohádek, v nichž mají psi jména výjimečně (v českém prostředí např. Guráš, což je nářeční podoba slova kuráž/odvaha), mají psi v kouzelných příbězích svá jména častěji, někdy i tzv. mluvící, která se opírají o apelativní sémantiku základu – tedy charakterizují jejich vlastnosti nebo schopnosti. Jako příklady můžeme uvést: *Lamželezo*, *Pozór*, *Lámej*, *Trhej*, *Kousej*, *Přines*, *Něcopřines*, *Čerstvejnadvítr*, *Všeckověděl*, *Dobřemerkuj* atd. Stejně tak postupovali i vypravěči z řad českých Němců: *Eisenfest* (Silnýjakoželezo), *Gschwinwiederwind* (Rychlýjakovítr) či *Reißolleszomm* (Všechnotrhej).

Psi umí často mluvit a užívat kouzelnou sílu či prostředky – černý mluvící pes přiváže zloděje kostí k šibenici – *Tovaryš a oběšenec* (Salichová 1947: 231–232) (ATU 366 Muž ze šibenice), mluvící pes vystupuje jako pomocník při boji s obrem – *Kupcův syn* (Pleskáč 1892: 211–220) (ATU 400 Muž na cestě za svou ztracenou ženou). V pohádkách o dvou rozdílných sestrách funguje pes jako jakýsi glosátor. Popisuje, jak která sestra dopadla ve službě u záhadné stařeny (démona) – *O třech sestrách* (Otčenášek 2015: 116–121) (ATU 480 Vlídná a nevlídná dívka). V námětové blízkých pohádkách o noci strávené u netvora se pes (spolu s kočkou) stávají přímými aktéry a zlou dívku zabijí – *Hanka a Terezka* (Kubín 1985: 217–219) (ATU 480A Dívka a ďábel v cizím domě). Pes jako pomocník odhalující podvodnou

nevěstu figuruje v řadě českých verzí Popelky – *Další o Popelce* (Kubín 1971: 472) (ATU 510A Popelka). V pohádce *Zlatá jabloň* (Otčenášek 2015: 166–173) se hrdina snaží jako jeden z úkolů ukrást tzv. anglického psa (ATU 550 Pták, kůň a princezna). Netušíme o jaké plemeno by se mohlo jednat, žádné další informace v příběhu nejsou. V pohádce *Živá voda* testuje král na psech vlastnosti živé a mrtvé vody před tím, než si ji vezme sám (Erben 1955: 30–37) (ATU 551 Živá voda).

Jen výjimečně vystupuje v kouzelných pohádkách pes jako pomocník protivníka-škůdce. Např. v pohádce *Příliš otázek škodí* kydá pes na pokyn čarodějnice hnůj, aby hrdinku vyděsil (Benzel 1957: 84–85) (ATU 334 Doma u čarodějnice).

Někdy je pes zakletý člověk, kterého hlavní hrdina musí na konci zabít a tím osvobodit, nebo se promění sám – *Zakletý zámek* (Mikšíček 1943: 55–61) (ATU 400 Muž na cestě za svou ztracenou ženou). V rámci pohádek o ženichovi zakletém do zvířete se v českém prostředí setkáváme i s příběhem *Pes za ženicha* (Satke 1984: 74–81) (ATU 425A Zvíře jako ženich). Podobně vystupuje pes jako netvor, který chce po kupci přivést nejmladší dceru jako trest za utrženou růži – *Tři bílé růže* (Kulda 1963: 133–135) (ATU 425C Kráska a zvíře).

V kouzelných pohádkách se vlk objevuje nejčastěji jako pomocník hlavního hrdiny, někdy umí i mluvit. Na rozdíl od psa, kdy je zmiňován vždy jen jedinec mužského pohlaví, fenu jako funkční postavu v českých lidových pohádkách a bajkách nenalézáme, se v kouzelných příbězích někdy objevuje vlčice (nadpřirozená, obvykle zakletá postava).

V některých pohádkách se duše mrtvého člověka vrací na svět v podobě vlka a uzavírá s hrdinou dohodu – *Vo chytrým Honzovi* (Otčenášek 2023: no. 194) (ATU 314A Ovčák a tři obři). V řadě verzí nahrazuje právě vlk častější lišku jako pomocnici hlavního hrdiny při plnění těžkých úkolů – *Pověstný vlk (Vlkodlak)* (Otčenášek 2015: 174–175) (ATU 550 (Pták, kůň a princezna). Velký šedý vlk, jehož chce hrdina nejprve zabít, se ukáže být dobrým pomocníkem a rádcem a také umí létat – *Živá voda* (Erben 1955: 30–37) (ATU 551 Živá voda).

Vyloženě nebezpečný a agresivní je vlk zejména v *Červené Karkulce* (Jech 1959: 50–52) (ATU 333 Červená karkulka), kde je jeho smrt nezbytná, aby byly sežraná holčička i s babičkou zachráněny. V dalších pohádkách je vlk nepřítelem hrdiny a je třeba jej zabít – *Tři bratři* (Otčenášek 2019b: no. 94) (ATU 304 Nebezpečná noční hlídka).

V pohádkách syžetu ATU 315 *Nevěrná sestra* se dívka dožaduje vlčího mléka či masa jako léku na svou smyšlenou nemoc, což hrdina od mluvící vlčice dostává. Jde patrně o reflexi praxe dobového lidového léčitelství – Vlčí mléko červené (*Lycogala epidendrum*) je specifický organismus, které roste na vlhkých tlejících pařezech. Traduje se, že tato hlenka si získala svůj

název na základě úvahy, že samice vlků ze svých bradavek vylučují po lese červené kapky mléka. Tuto myšlenku lidé pravděpodobně přijali vzhledem k dřívějšímu běžnému výskytu vlků a pýchavičky na stejném místě.

Pes a vlk v žertovných pohádkách a humorkách

V žertovných pohádkách a humorkách se zvířata objevují obecně méně než v těch kouzelných, obvykle jsou předmětem sporu, záměny, omylu apod.

Pes vystupuje většinou jako pomocník, ale často je součástí humorné situace – opilec není schopen poznat sám sebe, pozná jej až jeho pes – *Sedlák na kerchově* (Kašík 1908: 108–109) (ATU 1284 Člověk nepoznává sám sebe), jindy takto pomůže hloupé ženě, aby poznala svého manžela – *Hloupá Rára* (Swoboda 1846: no. 22) (ATU 1381 Užvaněná žena a odhalený poklad). Někdy se ale situace zvrtne a pes svého pána nepoznává, pak funguje jako domnělý nepřítel – *Hloupý Honza* (Kubín 1971: 83–85) (ATU 1681A Svatební přípravy). Nebo je hlídající pes překážkou pro zloděje, kterou se snaží nějak obejít – *Švec zlodějem* (Otčenášek 2015: 279–282) (ATU 1525A Úkoly pro zloděje).

Vlk se v českých humorných příbězích vyskytuje zřídka. V jednom příběhu např. jako klasický predátor útočí na domácí zvířata, ale jako trest novomažel navrhuje nikoliv vlka zabít, nýbrž oženit ho – *Jenym go, tatulku, ożynić!* (Loriš 1899: 89) (ATU 1676H* Ďáblova sestra).

Závěr

V českých lidových pohádkách jsou vlk i pes nejvýrazněji přítomni ve zvířecích pohádkách a bajkách, a to v mnoha různých podobách a rolích, které nejvíce odrážejí stereotypní představy tradiční lidové kultury o chování těchto zvířat, byť jsou v nich reflektovány některé jejich reálné přirozené vlastnosti. Tyto pohádky svými náměty využívají antické a středověké tradice.

V kouzelných pohádkách mají pes i vlk podstatně méně prostoru a jejich podoba a funkce jsou limitované – zejména jde o pomocníky či dárce, kteří často s lidmi mluví a vládnou nadpřirozenou silou. Jako spojenec škůdce-protivníka vystupují jen výjimečně. Jejich charakter je více vzdálený přirozenému chování těchto zvířat, protože je více uzpůsobený ději pohádky a jejich konkrétním funkcím v něm. Původ námětů těchto pohádek spatřujeme spíše ve středověku a raném novověku.

V žertovných pohádkách a humorkách hrají pes i vlk jen okrajové role, pomáhají humornému efektu, ale nejsou sami hlavními aktéry.

Literatura a prameny

Babler, O. F. (1973) *Román o lišákovi*. Praha: Odeon.
Bahník, V., Kuthan, R., Valeš, J. (=Mertlík, R.) (1976). *Svět ezopských bajek*. Praha: Svoboda.
Benzel, U. (1957). *Volkserzählungen aus dem nordlichem Böhmerwald*. Marburg: N. G. Elwert Verlag.
Císařovský, M. (2008). *Pes. Nekonečný příběh od pravěku do třetího tisíciletí.* Praha: Canis.
Cowie, J. (2007). *Climate change. Biological and human aspects*. Cambridge: Cambridge University Press.
Erben, K. J. (1955). *České národní pohádky*. Praha: SNKLHU.
Jech, J. (1959). *Lidová vyprávění z Kladska*. Praha: SNKLHU.
Jílek, F. (ed.) (1968). *Paňčatantram*. Praha: Odeon.
Kašík, A. (1908). *Popis a rozbor nářečí středobečevského*. Praha: ČAVU.
Kubín, J. Š. (1971). *Lidové povídky z Podkrkonoší II*. Praha: Odeon.
Kubín, J. Š. (1985). *Na vaši radost*. Hradec Králové: Kruh.
Kulda, B. M. (1963). *Pohádky a pověsti z Rožnovska*. Praha: SNKLHU.
Lenderová, M. (ed.) (2023): *Zvířata a jejich lidé*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
Loriš, J. (1899). *Rozbor podřečí hornoostravského ve Slezsku*. Praha: ČAVSU.
Mikšíček, M. (1943). *Pohádky a pověsti*. Praha: E. Beaufort.
Otčenášek, J. (2015). *Černá nevěsta. Pohádky a pověsti spolupracovníků a studentů K. J. Erbena*. Praha: Plot.
Otčenášek, J. (2019a). *České lidové pohádky 1. Zvířecí pohádky a bajky*. Praha: Vyšehrad.
Otčenášek, J. (2019b). *České lidové pohádky 2. Kouzelné pohádky I.* Praha: Vyšehrad.
Otčenášek, J. (2023). *České lidové pohádky 3. Kouzelné pohádky II.* Praha: Academia.
Pleskáč, J. (1892). *Moravské národní báchorky a pověsti z okolí olešnického a jiných*. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna.
Salichová, H. (1947). *Za starých časů. Kronika slezského kraje*. Praha: Vyšehrad.
Satke, A. (1984). *Pohádky, povídky a humorky ze Slezska*. Ostrava: Profil.
Swoboda, W. B. (1846). *Sešit pohádek II. Pověsti lidu českého* (manuscript). Praha: Archiv Etnografického oddělení Historického muzea Národního muzea.
Šimek, F. (ed.) (1967). *Příběhy římské. Staročeská Gesta romanorum*. Praha: Odeon.
Uther, H.-J. (2004). *The Types of International Folktales I, II*. Helsinki: Academia Scientaria Fennica.

Ликови пса и вука у чешким народним приповеткама и анегдотама

Јарослав Оченашек

Резиме

Ликови пса и вука у чешким народним причама и анегдотама веома су чести. Међутим, у природи ових ликова у различитим типовима народних прича постоје значајне разлике; њихове активности и улоге се разликују. У

причама о животињама и пас и вук функционишу готово исто као у античким баснама (Езоп, Бабрије) и средњовековним сатирама (Роман де Ренарт), али у причама о магији они имају различите функције, често им се дају имена, а понекад се преображавају (обично у човека). Занимљиво је да се ни вук ни пас не појављују у религиозним и реалистичким причама, које зато нисмо ни анализирали. Сусрећемо их у хумористичним причама и анегдотама, али једино у споредним улогама, често само да би се појачао комични ефекат.

Кључне речи: усмено приповедање, чешка прича, чешка анегдота, пас, вук, басне.

Dog and Wolf Characters in Czech Folktales and Anecdotes

Jaroslav Otčenášek

Summary

The dog and wolf characters are very common in Czech folktales and anecdotes. However, there are significant differences in the nature of these characters in different types of folktales, their activities and roles vary. In animal tales, both the dog and the wolf have almost the same functions as in ancient fables (Aesop, Babrius) and medieval satires (Roman de Renart). In tales of magic, however, they have significantly different functions, they are often given names and sometimes undergo a transformation (usually into a man). It is certainly interesting that neither the wolf nor the dog appears in religious and realistic tales, so they have not been analyzed further. They can be found in humorous tales and anecdotes, but they have merely secondary roles, often just to enhance the comic effect.

Keywords: oral narrative, Czech tale, Czech anecdote, dog, wolf, fables.

Jaroslav Otčenášek
Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i. /
Institute of Ethnology, Czech Academy of Sciences
E-mail: otcenasek@eu.cas.cz
https://orcid.org/0000-0002-9780-4368

Примљено/Received: 20. 4. 2024.
Прихваћено/Accepted: 10. 1. 2025.